

Lukáš Urban

Sociologie

Klíčová témata a pojmy

2., doplněné a aktualizované vydání

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Urban, Lukáš, 1977-

Sociologie : klíčová témata a pojmy / Lukáš Urban. -- 2., doplněné a aktualizované vydání. -- Praha : Grada, 2022. -- 1 online zdroj. -- (Sociologie)

Terminologický slovník. -- Obsahuje bibliografii a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-271-4943-8 (online ; pdf)

* 316 * (048.8)

– sociologie

– monografie

316 - Sociologie [18]

Lukáš Urban

Sociologie

Klíčová témata a pojmy

2., doplněné a aktualizované vydání

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

PhDr. Lukáš Urban, Ph.D.

SOCIOLOGIE

Klíčová témata a pojmy

2., doplněné a aktualizované vydání

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401

www.grada.cz

jako svou 8562. publikaci

Recenzovali:

PhDr. Petr Nesvadba, CSc.

PhDr. Soňa Slabá

Redakce a korektura Jana Kubínová

Grafická úprava Antonín Plicka

Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka

Počet stran 280

Vydání 2., 2022

Vytiskla TISKÁRNA V RÁJI, s.r.o., Pardubice

© Grada Publishing, a.s., 2022

Cover Photo © Depositphotos / dima_sidelnikov

ISBN 978-80-271-4944-5 (ePub)

ISBN 978-80-271-4943-8 (pdf)

ISBN 978-80-271-3056-6 (print)

Obsah

Předmluva	9
Úvod	11
1. Věda a vědecká perspektiva	13
Pluralita interpretací světa	14
Základní vědecké pojmy	19
Pravda a poznání	22
2. Sociologie a sociologická perspektiva	27
Pojem a předmět sociologie	27
Sociologická perspektiva	29
Struktura sociologie	32
Funkce sociologie	37
Sociologická paradigmatata	43
Teoretické dichotomie	46
Společnost v sociologické perspektivě	47
3. Vývoj sociologie a sociologického myšlení	51
Protosociologie	51
Klasická sociologie	53
<i>Auguste Comte: zakladatel vědecké sociologie</i>	54
<i>Herbert Spencer: sociální evoluce</i>	55
<i>Karel Marx: sociální konflikt</i>	56
<i>Émile Durkheim: sociální fakta a sociální integrace</i>	57
<i>Max Weber: subjektivita a sociální organizace</i>	59
<i>Vilfredo Pareto: elity a masy</i>	60
Základní školy a myšlenkové směry v sociologii	61
Československá a česká sociologie	64
4. Sociologický výzkum	67
Vědecká metoda a vědecký výzkum	67
Sociologický výzkum	69
Výběr respondentů	71
Metody a techniky	73

Typy otázek	78
Kvalitativní a kvantitativní výzkum	80
5. Člověk a kultura	83
Kultura	83
Funkce kultury	88
Masová kultura	90
Masová komunikace a užvaněná společnost	93
Pluralita v kultuře	97
Vybrané negativní předsudky a stereotypy	104
Otevřená a uzavřená společnost	106
<i>Život jako dialog</i>	107
<i>Život jako monolog</i>	107
6. Člověk jako bytost přírodní a společenská	109
Člověk, společnost a příroda	109
Potřeby a lidská motivace	115
Hodnoty a postoje	120
Socializace	123
7. Sociální struktura a stratifikace společnosti	131
Společenské vztahy	131
Sociální interakce	132
Sociální percepce	132
Sociální komunikace	134
Struktura společnosti	137
Sociální status a statusový symbol	142
Sociální role	146
Sociální nerovnost	147
Stratifikační systémy	148
Elity a masy	153
Sociální mobilita	154
8. Sociální útvary a kolektivní chování	157
Sociální skupiny	157
Instituce a organizace	166
Byrokracie a byrokratismus	168
Mcdonaldizace společnosti	170
Davy a davové chování	171

9. Deviace a sociální kontrola	175
Společenský řád	175
Normy a normality	176
Sociální kontrola	179
Konformita	184
Deviace	187
Příčiny sociálních deviací	191
Sociologické teorie sociálních deviací	193
Etiketizace	194
10. Společenská změna	199
Vývoj společnosti	200
V jaké společnosti žijeme?	210
Globalizace	219
Informační globalizace	223
Epilog: This is the end?!	229
Výkladový slovník	237
Literatura	269

Předmluva

Sociologie je věda o společnosti, která analyzuje, zkoumá a někdy i predikuje vývoj různých společenských entit (tříd, komunit, subkultur, rodinných struktur, pracovních kolektivů atp.), sociálních jevů a procesů. V souvislosti s dynamickými změnami v kontextu pandemie SARS-CoV-2 lze v posledních měsících sledovat unikátní reakce jednotlivých společností, komunit, států, společenských (i profesních) skupin, které reagují na tuto výraznou hrozbu. Podstatnou roli získávají také média, která přímo ovlivňují (nejenom) českou společnost, ať již se to děje v podobě výběru komentátorů, expertů (i „expertů“), či normativního a expresivního vyjadřování. Narůstající vliv mají rovněž sociální média (sociální sítě), kde se často objevují nejrůznější *fake news*, dezinformace či pseudokauzy.

Problematickým se stává i vztah mezi politickými elitami a masou občanů, kteří často nechápu jednotlivá epidemiologická opatření, zpochybňují je a ptají se, zda vydané zákazy nejsou absurdní už v okamžiku vyhlášení. Kritizována nejsou jen ne/logická opatření, ale i chování těch „jiných“ (včetně „papalášského chování“ některých osob současného establishmentu). Současná pandemie je výzvou i pro sociologická šetření (důvěry, konformismu, sociální anomie, sociální patologie atp.).

Kniha Lukáše Urbana s názvem *Sociologie. Klíčová témata a pojmy* (Grada, 2022) je v mnoha příkladech velice aktuální, přičemž reaguje nejenom na zmíněnou pandemickou situaci, ale i další hrozby pro současné lidstvo (terorismus, globální ekologické problémy ad.). Sociologie vždy reagovala na aktuální procesy, témata a výzvy a měla by na ně reagovat i nadále. Autor si v textu klade velké množství otázek, místy provokuje naše (kritické) přemýšlení a často vyzývá k hledání souvislostí. Sociolog, podle Lukáše Urbana „člověk-vědec“, je však také omylný, takže korigovat své omyly, chyby a selhání je i charakteristikou odlišující vědu od fanatika či ideologa. I postřeh o sociologově odvaze opustit „vyšlapané cestičky“, a podívat se na společenské problémy z jiného úhlu pohledu může být inspirující pro další generace.

Jednotlivé kapitoly sofistikovanou formou provázejí čtenáře základními tématy sociologie, jednotlivými teoriemi, paradigmaty, přístupy, metodami a technikami výzkumu. Přiblížen je vztah člověka a kultury, diskutována je masová kultura (často spojovaná s banalizací a trivializací kontextů), lidské potřeby, motivace, hodnoty, postoje, předsudky, stereotypy, sociální role, role elit atd. Definována je i role davů, které, jak jsme mohli pozorovat na případech v USA (masové nepokoje hnutí BLM či útoky příznivců D. Trumpa na Kapitol) i v dalších státech, mají nadále velký vliv. Stále proto platí konstatování Gustava Le Bona o „věku davů“, který i nadále trvá,

a je v současnosti dynamizován mj. sociálními sítěmi. S tímto tématem souvisí také problematika norem, normality, sociálních sankcí a sociálních patologií, která je přiblížena v kontextu utváření, udržování, korekcí a změn společenského řádu. Zpracováno je rovněž téma globalizace/glokalizace, které je blíže představeno na příkladu informační globalizace. Právě informační globalizace charakteristická informační explozí předpokládá od uživatelů „sítí“ vyšší informační gramotnost, kritické myšlení, ale i obyčejný „selský rozum“. K tomu kniha Lukáše Urbana nenásilnou formou na mnoha místech přímo vybízí.

Předložená kniha vychází z relevantní literatury, zvolená témata jsou představena srozumitelným jazykem, ocenit lze i výkladový slovník, který stručně definuje užívané pojmy a koncepty. Vhodně zvolené jsou také vybrané citáty respektovaných autorit, jež se snaží zvýšit pozornost při samotné četbě. Kniha je výborným odrazovým můstkem pro seznámení se s pestrým světem sociologického myšlení. A právě proto, že se nejedná o těžce stravitelnou nálož velmi pokročilých informací, je tato kniha vhodná nejenom pro studenty a pedagogy společenských oborů, ale i pro novináře, politiky a zájemce o společenské dění.

Brno, leden 2022

doc. PhDr. Josef Smolík, Ph.D., MBA, LL.M.
Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií
Mendelova univerzita v Brně

Sociologie je společenská, přesněji řečeno sociální věda, která systematicky studuje život moderní společnosti a mezilidské vztahy. Předmět jejího bádání je poutavě bohatý. Interpretuje například svět luxusu, módy, politiky, popkultury nebo práce, instituce partnerství, manželství a rodiny, zkoumá členění společnosti na rozmanité sociální skupiny, vrstvy a generace, také proces jejich integrace i dělení třeba prostřednictvím konzumace produktů masových médií, vyjadřuje se k problematice sociální soudržnosti, stejně jako k dezintegračním procesům a deviantnímu chování. To, co je pro sociologii a její studium takto rozsáhlé tematiky určující, je snaha pochopit, jak jsou lidské vědomí a jednání ovlivňovány sdílenými ekonomickými, kulturními a sociálními strukturami a jak ty samy jsou ve zpětné vazbě modifikovány.

Sociologie nabízí poutavý vědecký příběh s již téměř dvoustoletou tradicí, který analyzuje a vysvětluje důležité okolnosti našich individuálních životů, existenci komunit i fungování moderního světa jako celku. Na úrovni jednotlivce se zajímá o sociální příčiny a konsekvence takových „věcí“, jakými jsou romantická láska, subkulturní a genderová identita, partnerské a rodinné konflikty, projevy životně-stylové rebelie nebo naopak konformity. Na úrovni národních společností zkoumá a pátrá po zákonitostech fungování jevů, jako jsou třeba právo a kriminalita, média a demokracie, *fake news* a populismus, rasismus a diskriminace, vzdělávání a inkluze, sub/urbanizace a renesance venkova. Na globální úrovni pro změnu studuje fenomény typu znečištění životního prostředí a trvale udržitelný rozvoj, populační exploze a migrace, bezpečí a terorismus, chudoba a rozvojová pomoc, veřejné zdraví a pandemie a mnoho dalších.

Sociologie představuje odpovědný sběr a analýzu dat o zákonitostech fungování pospolitého života s úmyslem prohlubovat jejich poznání. K tomu používá rozličné výzkumné metody a techniky. Mapuje život v sociálních bublinách a *echo chambers*, provádí dotazníková šetření, interpretuje historické dokumenty, analyzuje cenzury obyvatelstva a nahrávky skupinových diskusí, realizuje hloubkové rozhovory s představiteli establishmentu i členy alternativních společenství, provádí terénní experimenty. Sociologické výzkumné metody a teorie nabízejí hluboké pochopení procesů ovlivňujících lidské životy, charakter a vývojové trendy sociálních problémů. Prostřednictvím jejich poznání jsme schopni lépe porozumět silám určujícím životní osudy lidí a čist artefakty velmi rozmanitých životních projektů současnosti. Tendence sociologie nahlížet a doceňovat váhu spojitostí mezi obecnými sociokulturními podmínkami a individuálními životy představuje

významnou (a to nejenom akademickou) přípravu pro vedení autentického a svobodného života v 21. století.

Sociologie nabízí citlivý způsob nahlížení dynamického a rozporuplného světa, jehož jsme součástí. Záměrně opouští hranice takzvaně normální, neproblematizující a často povrchní (pohříchu též předsudečné a netolerantní) perspektivy života a poskytuje svému publiku hlubší reflexe skutečnosti. Díky svým analytickým optikám, teoriím a metodám výzkumu je vědeckou disciplínou, která rozšiřuje sociální senzitivitu, znalost kultur a mezilidských vztahů, jež hluboce ovlivňují, ať už si to uvědomujeme, či nikoliv, naše životy.

Ti, kteří se otevřeného diskurzu a mnohdy metaforického vyjadřování sociologie nezaleknou, případně nenechají svůj intelektuální potenciál vyhasnout v mediálním balastu a přívalu emotivních glos dnes tak hlasitých pseudoodborníků na vše a na nic, se prostřednictvím sociologického poznání naučí kriticky uvažovat o životě společnosti, v níž se pohybují, a klást si o něm emancipující otázky, nejenom ty vědecké. Naučí se vytvářet kvalitní vědecko-výzkumné projekty, dokumentovat jevy, pečlivě shromažďovat důkazy, ověřovat konzistenci svých teorií a prezentovat výzkumná zjištění. Praktikování sociologie člověka trénuje v trpělivosti naslouchat lidem a při interpretacích jejich příběhů empaticky zohledňovat okamžitý i odložený vliv okolností života, zjevné i skryté sociální příčiny, zamýšlené i nezamýšlené důsledky lidského chování. Také prohlubuje jeho schopnost formulovat doporučení pro druhé, jak by mohli měnit své životy k lepšímu, pokud by tedy měli tu potřebu a zájem. Obecně řečeno, sociologie učí člověka otevřeně přemýšlet, obezřetně – nestranně a nezaujatě – hodnotit svět, efektivně a srozumitelně komunikovat a v neposlední řadě také pomáhat sobě i ostatním.

1. Věda a vědecká perspektiva

Člověk je nepochybně bytostí zvědavou, která se zajímá o okolní svět a je dychtivá po poznání smyslu své existence. Absence smyslu – nesmyslnost – jej totiž uvrhá do nejistoty. Snaha vnést do světa určitý řád a vysvětlovat si sebe i okolní dění se tak zdá být lidskou přirozeností a určitě není jenom výsostným posláním moderní vědy. Vzpomeňme na dávný zrod mytických příběhů, náboženství, umění, filozofie nebo ideologií. Ty jsou přece mnohem staršího data než většina moderních věd, zejména pak těch společenských. Proto se investigativní otázka **proč** při pohledu na svět a na život člověka v něm jeví jako jedna lidskému druhu z nejvlastnějších a pro jeho emancipaci nejdůležitějších. Nebo by tomu tak alespoň mělo být! Protože pro oba – člověka i společnost – asi není nic horšího než absence upřímného tazání se, rezignace na hledání smyslu vlastní existence a přemýšlení o něm, tj. jakési bezesmyslné bloumání světem. Zmíněné strategie způsobují, že se z člověka-režiséra a člověka-scénaristy vlastního života stane věčně hladový konzument prefabrikovaných zážitků, znužený voyeur akce a užvaněný glosátor doby bez elementární pokory a gentlemanského odstupu. Způsobují, že se rezignující pseudoargumenty „taková je doba“, „sám nezmůžu nic“ a „já už dnes vůbec ničemu nerozumím“, resp. tupé agresivní mody života „to je přece jasný“ a „JÁ ti řeknu, jak to je, ostatní jsou totiž úplně mimo“, zmocní biografie člověka a začnou ho stavět před zdánlivě hotové věci bez možnosti jejich hlubšího poznání, začnou mu omezovat právo na „jiné a lepší“. To vše proto, že mu hloupost – zpravidla provázená nadutostí a maskovaná hlučnou suverenitou – fatálně zužuje perspektivy života. A právě tehdy nastává stav, kdy život začne žít člověka a vodit si ho jako loutku, kdy člověk přestane být životu (a nakonec i mnoha lidem ve svém okolí) důstojným partnerem.

Zkrátka **život**, byť plný rizik, nejasností a paradoxů, **je dar a velká výzva zároveň**. Záleží na každém z nás, nakolik ho budeme žít skutečně svobodně, autenticky a zdali mu svými aktivitami dáme hlubší smysl, nebo zda se zalekneme a rozhodneme se raději si hrát, plkat, lajkovat okolí, a „ten life holt“ nějak přetrpět v pohádkách o vlastní výjimečnosti... tedy ve výsledku ho promarnit. Skutečnost, že jíme, pijeme, spíme a probouzíme se, že nejsme „trapní, ale trendy a hustí“, že máme zase nové tenisky, mobilní telefon a „visíme non-stop na instáči“, přece ještě neznamena, že skutečně žijeme!

Pluralita interpretací světa

Pohledy na svět a jeho interpretace mohou být různé. Mytické, náboženské, přírodně-vědecké, společenskovední, technicistní, politicko-ideologické nebo laicky prosté. Píšu-li „prosté“, myslím tím neukotvené a těkavé, zjednodušeně přímočaré, nepokorné, neboť takové často ignorují souvislosti a hloubky života; paradoxně zrovna tyto optiky bývají názorově i emocionálně velmi silné a zatvrzelé.

Každá z uvedených perspektiv má svoji platnost, svéráznou otevřenost a způsob argumentace, pracuje s jistou mírou exaktnosti, má specifické vstupy a myšlenkové předpoklady. Všechny mají rovněž osobité výstupy a charakter předkládaných vysvětlení.

Z toho vyplývá, že je správné **vědu** vnímat jako „pouze jeden z řady“ narativních příběhů lidské existence¹. Je příběhem, který lidem nabízí rozumová a v dané chvíli logicky nerozporuplná vysvětlení reality. Nelze ji brát jako nástroj k odhalování nezpochybnitelných pravd, jako nabubřelé, neomylné a fanaticky uctívané dogma s patentem na vysvětlení všeho. Společenské jevy jsou autentické a nezvratné – nemůžeme je vrátit zpět a zopakovat v identických podmínkách se zcela stejným průběhem. Lidé se nechovají jako atomy – mají schopnost uvažování a sebereflexe, mají emoce, svobodnou vůli, můžou a umí se vzepřít takzvanému osudu.² Proto sociolog Miroslav Disman (1925–1996) o sociologii uvažoval jako o vědě, jejíž **závěry** mají vždycky, vzhledem k proměnlivému a nestálému charakteru předmětu studia a okamžitým kontextům života, **pravděpodobnostní** charakter.³ Pro bližší ilustraci uvedeného stačí poukázat třeba na nejisté prognózy výsledků voleb (jedno zda komunálních, parlamentních či prezidentských). Ty dnes zapříčiňuje, samozřejmě mimo jiného a výše popsaného, také fenomén „ostýchavého voliče“, tedy člověka, který před okolím skrývá své skutečné preference, protože ty se zdají být dle oficiálního diskurzu nepatřičné, třeba nedostatečně korektní a progresivně liberální. Troufám si tvrdit, že tento fenomén po listopadu 2016 už (nejenom) američtí Demokráté a političtí komentátoři nikdy nepodcení.

Co je ale správné a zároveň zavazující, je chápání vědy jako projevu svobodného zvědavého ducha.

¹ Narativní příběh, narace – ucelené vyprávění, které odpovídá na otázky po smyslu, původu a důvodu života člověka a společnosti; též zodpovězení existenciálních otázek člověka (otázek po smyslu lidského života, utrpení, smrti, lásky...) uceleným příběhem; narace nabízí rámce chápání a pravidla týkající se způsobu konstrukce společenského řádu. Více viz Barker, Ch. *Slovník kulturních studií*. S. 129.

² Bruce, S. *Sociologie: Průvodce pro každého*. S. 20.

³ Více viz Disman, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. S. 15–16.

Z výše napsaného lze vyvodit následující závěry:

1. Mezi vědou a ostatními naracemi života je rozdíl. Bylo by nemoudré jednu zavrhnout, druhou slepě vyzdvihoval, jedné se smát a druhé se servilně klanět. Každá z nich nabízí určité odpovědi na otázku po smyslu našeho bytí a návody k „uchopování“ či „osvojování si“ světa. Odlišují se ale způsobem, jímž tak činí, a nástroji, které k tomu používají. Vycházejí z jiných předpokladů a osou jsou jim i rozdílné oblasti života.

Jak **vědy přírodní**, tak **humanitní** vycházejí z následujících předpokladů a principů:

- postulát logické konzistence – požadavek vnitřní nerozporuplnosti vlastních tvrzení;
 - postulát intersubjektivní ověřitelnosti a kontrolovatelnosti předkládaných tvrzení – požadavek kritičnosti a otevřenosti odborné oponentuře;
 - postulát verifikovatelnosti a falzifikovatelnosti jednotlivých tvrzení – požadavek práce s výroky, kterým lze přisoudit pravdivostní hodnotu; lze je tedy empiricky ověřit či vyvrátit;
 - postulát strukturálnosti – požadavek pečlivé uspořádanosti, funkčnosti a logické propojenosti (nutnosti) jednotlivých tvrzení;
 - postulát monologičnosti – požadavek formulace vědeckých zákonů nabízejících zobecňující explanaci (vysvětlení) a predikci (více viz dále);
 - postulát predikce – požadavek schopnosti na základě poznání minulosti předvídat (do jisté míry) budoucí události;
 - postulát možnosti vývoje – přeformulování vědeckých hypotéz.⁴
2. Není moudré ještě přeceňovat potenciál vědy a vědců. Používejme vědu odpovědnými způsoby a na místech, kde je to vhodné. Pamatujme, že věda sama o sobě není nebezpečná, jak tvrdí někteří, ale nebezpečné rozhodně mohou být způsoby, jakými lidé využívají, či dokonce zneužívají jejich výsledků.⁵ Věda a technologie bez srdce a bez rozumu mají jednoznačně potenciál ničit. Anglický filozof Francis Bacon⁶ správně varoval: „Vědění je moc.“ Budme tedy ve vědě a s vědou trpěliví. Budme pokorní a předběžně opatrní. Nedělejme v jejím jménu a s její dopomocí úplně vše, co nám umožňuje a co v dané chvíli jenom trochu jde. Ono ne všechno

⁴ Blecha, I. a kol. *Filosofický slovník*. S. 435–436.

⁵ Bocheňski, J. M. *Slovník filozofických pověr*. S. 130–131.

⁶ Francis Bacon (1561–1626) – anglický filozof, právník a politik; díla: *Eseje* (1597–1625), *Nové Organon* (1620), *Nová Atlantida* (1627).

je hned ověřené a ověřitelné vědeckými metodami. Pamatujme, že Pandořiny skříňky už po otevření nejdou zavřít.

3. Berme vážně pluralitu pohledů na svět a budme otevření alternativním interpretacím. Mějme přitom na paměti skutečnost, že jakou interpretaci nebo kterou z jejich kombinací se rozhodneme v životě používat, tak to je jenom naše volba, naše zodpovědnost a riziko. Pokud se rozhodneme pro vnímání pouze jedné perspektivy života, tedy pro jednostrannost, vystavujeme se nebezpečí přehlížení pověstných „druhých stran mincí“. Český filmový a divadelní režisér Alfréd Radok (1914–1976) kdysi trefně poznamenal: „Barvoslepost pramení z blbosti.“ A k tomu ještě přidal přání: „Kéž by se všichni naučili samostatně myslet“. Pokud tedy něco v životě vypadá černobíle, je moudré se podívat ještě jednou.

Vím, že myslí-li si a říká-li někdo něco jiného než já, může to být prostě jen tím, že se dívá z jiného místa, jiné perspektivy, jiné tradice a jiné zkušenosti, že se vyjadřuje v jiném ‚jazyce‘ – že tedy různost našich pohledů a výpovědí vůbec nemusí vyvracet ani můj, ani jeho nárok na pravdu a zpochybňovat jeho či mou čestnost a upřímnost. Vím také, že toto poznání nemusí vést k pohodlně rezignujícímu relativismu („každý má svou pravdu“), nýbrž spíš ke snaze rozšířit si vzájemným rozhovorem a sdílením zkušeností své vlastní, vždy nutně omezené horizonty a v rozhovoru s druhým lépe poznat i sebe sama.

Tomáš Halík⁷

4. Přes učiněný apel na toleranci a otevřenost ducha i duše člověka bych ale rád zdůraznil, že ne každý pohled na svět lze považovat za rovnocenný ostatním. Ty si jsou rovny pouze ve své legitimitě, tedy ve smyslu práva na existenci a vyslovení. Nic více, nic méně. Každá (dílčí) interpretace světa je jinak užitečná, více či méně legální, demokratická a tolerantní, logická, vnitřně konzistentní a na objektivních poznatcích stojící. To, co je třeba při poznávání věcí a odhalování smyslu jejich existence bezvýhradně respektovat, je tedy pluralita východisek. Vyvarujme se ale

⁷ Halík, T. *Dotkni se ran: Spiritualita nelhostejnosti*. S. 15.

Tomáš Halík (nar. 1948) – český katolický kněz, teolog, sociolog náboženství a politický aktivista; profesor FF UK v Praze, farář akademické farnosti při kostele Nejsvětějšího Salvátora v Praze, prezident České křesťanské akademie, laureát Templetonovy ceny (2014) a viceprezident mezinárodní vědecké Rady pro výzkum hodnot a filozofie (2015); díla: *Oslovit Zachea* (2003), *Noc zpovědníka* (2005), *Prolínání světů* (2006), *Vzdáleným nablízku* (2007), *Stromu zbývá naděje* (2009), *Divadlo pro anděly* (2010), *Co je bez chvění, není pevné* (2010), *Úvahy na prahu tisíciletí* (2011), *Žít v dialogu: Podněty k promýšlení víry* (2014), *Čas prázdných kostelů* (2020) a další.

alibistického tolerování hlouposti. Nebagatelizujme lež a neomalenost. Zkrátka nebudme pod praporem vznešených hodnot a ideálů pasivní a neodvážní, myslíme-li to se sebou i ostatními dobře. Václav Havel správně říkal, že „zlu je třeba čelit hned v zárodku“ (2002).

V nastíněné souvislosti chci podotknout, že zejména v **mediálních demokraciích** – demokraciích s Janusovou dvojí tváří (tou kabinetní, restaurační a tou určenou pro dohlížející média a občany s volebním právem)⁸, demokraciích podřízených mediální logice „atraktivita prodává“ – je třeba obezřetně vážit, koho se rozhodneme ve jménu úcty ke svobodě projevu a k pluralitě názorů pustit do éteru, pozvat k jednacímu stolu, a tím ho uvést do role seriózního partnera k diskusi a legitimního reprezentanta některých skupin (například muslimské komunity, válečných veteránů, politických uprchlíků nebo antisystémových squaterů). Fakt, že tak učiníme, totiž způsobí, že se oslovení začnou brát v prestižním prostředí kamer a mikrofonů a v kolektivu veřejnosti známých řečníků vážně, respektive budou bráni vážně mystifikovaným publikem. Uvedené varování platí dvojnásob v prostředí fascinovaném dramatickými mediálními obrazy, permanentní akcí (vším čerstvým a právě aktualizovaným) a vulgární stručností. V něm se totiž kritéria kvality rozplývají mnohem snadněji a se silnějšími účinky. Budme tedy citliví na mediální a medializované kontexty; to ony dnes – v **ěře spektaklu** – propůjčují lidem, věcem a příběhům smysl a sílu.

Věda je racionální metodou (z lat. *methodos*, čes. cesta) poznávání reality. Vysokoškolský pedagog filozofie a etiky Petr Nesvadba (nar. 1955) ji definuje jako „systém lidského poznání, opírající se o přesně definované metody, vybudovanou empirickou základnu, hypotézy a zobecňující teorie a formy experimentálního ověřování, který má většinou specifické institucionální zázemí.“⁹ Filozof a vysokoškolský pedagog Jan Sokol (1936–2021) vymezuje vědu obdobně, a to jako soustavnou, kritickou a metodickou snahu o pravdivé a obecné poznání v určité vymezené oblasti skutečnosti. V novověku je založena „na představě zákonitého chování skutečnosti, které se odhaluje hypotézou (teorií) a ověřuje opakovatelným experimentem“.¹⁰

A ptejme se znovu. V čem spočívají specifika vědecké interpretace světa? Čím ještě se odlišuje vědecký obraz světa od jiných? Čemu nás věda učí a k čemu nám je dobrá?

⁸ Janus – římský bůh času, začátků a konců, který byl zobrazován se dvěma opačnými tvářemi; janusovský – přeneseně obojaký, falešný, dvojí tváře.

⁹ Nesvadba, P. *Slovník základních pojmů z filozofie*. S. 136.

¹⁰ Sokol, J. *Malá filozofie člověka: Slovník filosofických pojmů*. S. 374.

V ideálním případě věda člověka učí umění se ztišit, zklidnit, zastavit se na křižovatkách života, naslouchat a rozlišovat mezi podstatným a nepodstatným. Měla by mít ambice na základě dosaženého poznání odpovědně předvídat běh událostí a zároveň o něm uvažovat v alternativách. Neboť to, co ctí svobodného člověka, je otevřená mysl, schopnost zpochybňovat, veliká představivost a odvaha k volbě.

Věda bojuje s předsudky a stereotypy, s přeceňováním poznání vycházejícím výhradně z individuálních životních zkušeností („selského rozumu“), respektive z prchavého a nestabilního mínění nekriticky přebíraného od druhých. Má na paměti, že lidské vnímání zevšeobecňuje, zjednodušuje a kategorizuje, že má tendenci myslet v rámci protikladných pólů (ano/ne, levice/pravice, s námi / proti nám...), čímž staví některé věci a některé lidi uměle (někdy cíleně a zlomyslně) proti sobě do přehledně nesmiřitelných pozic. Ale takto jednoduchá binární realita zpravidla nebývá; a neslužebná věda před tím systematicky varuje. Pluralitě otevřená věda obrušuje hrany kategorického vnímání světa a učí nacházet dělicí hranice i uvnitř námi vytvořených a v extrémech si libujících **ideálních typů**. Správně tuší, že žít v modu „**bud’-anebo**“ znamená žít v intolerantní jistotě a klamu. Ale rovněž si je dobře vědoma toho, že v životě člověka i společnosti mohou nastat mezní situace, kdy jinou šanci než volbu ze dvou variant nemáme, a že by bylo osudovou chybou před zodpovědností související s výběrem alibisticky couvat. Přeshlapující politika appeasementu¹¹ budiž varovným příkladem takové fatální nerozhodnosti a strachu přiznat si fakta. Ne vždy lze problémy usedět a nechat takzvaně vyhnít. Přenálepkování a retuš tvrdé pravdy stability a životaschopnosti společnosti v dlouhodobém horizontu rozhodně neprospívají.

Věda brojí proti lacinému **apriorismu**, proti dogmatickým konstrukcím života, které legitimizují sebe sama prázdnými frázemi typu „je všeobecně známo...“, „každý přece ví...“, „to je přece jasné...“, „je evidentní, že...“, „je veřejným tajemstvím...“, „odjakživa platilo...“; proti lžím. Věda je založena na otevřeném životním postoji a vychází z něj. Stojí na odvaze člověka **setrávat v otázce** a nebýt s věcmi rychle hotov. Pamatujme na tento obecně uplatnitelný (a hlavně pravdivý) apel třeba i při sledování televizního zpravodajství nebo „naslouchání“ ješitným politikům sršícím zlobou, „chlapáckými“ příměry, rádoby rozjasňujícími metaforami a „ohromujícími“ citáty posvátných textů a skutečných velikánů naší historie. Mimochodem, jistě jste si všimli, že poslední dobou společenskými a humanitními obory rádi

¹¹ Appeasement (franc. *apaisement*) – pacifistická usmiřovací politika třicátých let 20. století (zejm. Velké Británie a Francie), která se vyznačovala ustupováním agresivním požadavkům druhých států (zvl. nacistického Německa) a nechtí hájit své národní zájmy a zájmy spojenců v otevřeném vojenském konfliktu; obecně se takto označuje (krátkozraké) usmiřování protivníka ústupky.

veřejně opovrhují svérázní mocní (či snad nemocní?), kteří se však po dehonestující kampani rádi zhošťují, zpravidla dosti vulgárně a plytce, jejich explanační role ve společnosti?!

Věda nás vybavuje **metodicky uspořádaným pohybem poznání** (resp. věděním). Varuje před naivním a nekritickým přikývnutím světu, díky kterému by se začal člověk v realitě jakoby bezstarostně a s úsměvem rozpouštět. Je sice pravda, že přemýšlení zpravidla bolí, že znejišťuje, někdy i obtěžuje, že vytahuje z bezpečí „dětské ohrádky“, ale zároveň se jedná o jeden ze základních předpokladů svobodné existence člověka.

Skutečnost nemá dno, nemá konec. Je radikálně otevřená. To logicky znamená, že taková musí být i věda skutečnost reflektující. Zároveň taková musí být i mysl a srdce člověka-vědce. Navíc by mu nemělo činit problém přijmout fakt, že se v daný okamžik neumí vládat do všeho, zmocnit se veškerých tajemství života, ovládnout je a „být s nimi jednou provždy hotov“.

Sečteno, podtrženo, věda by měla vést člověka k **trpělivosti, pokoře a úctě** k moudrosti ve stylu hlubokého pochopení Sokratovy myšlenky „vím, že nic nevím“.¹² Vždyť každé dílčí prohloubení lidského poznání „jenom“ objevuje nové otázky a další problémy k řešení; ukazuje člověku, co všechno ještě neví a jak málo toho vlastně ve skutečnosti ví. Moudrý člověk si uvědomuje, že odpovědné poznávání není dobovačným tažením odškrtačujícím si položku po položce z uzavřeného katalogu neprobádaných oblastí; ono spíše připomíná fascinující putování odvážného dobrodruha za stále unikajícími horizonty.

Základní vědecké pojmy

Klíčovými prvky moderní vědy jsou paradigmata a hypotézy, chcete-li předpoklady a domněnky. Nejprve stručně k paradigmátům, která budou ještě podrobněji rozebrána ve druhé kapitole, věnované sociologické teorii.

Slovo **paradigma** (z řec. *paradeigma*, čes. vzor), zpopularizované v šedesátých letech 20. století dílem amerického filozofa Thomase Kuhna¹³, ve vědě označuje v jistém čase (nebo v určité vědecké skupině) převládající způsob nahlížení a interpretace

¹² Pokoře ve smyslu umění člověka respektovat to, čemu zatím nerozumí a třeba ani po veškeré intelektuální námaze nikdy rozumět nebude, přitom ale nepropadat nihilismu s alkoholismem.

¹³ Thomas Samuel Kuhn (1922–1996) – americký filozof a fyzik věnující se teorii vědy a vědeckého poznání; dílo: *Struktura vědeckých revolucí* (1962, v češ. Oikomenh, 1997).

reality – toť **optika** vědy, dominující způsob vidění a vnímání světa –, tedy **autorita** přítomnosti. Jde o jakousi základovou desku (platformu, předporozumění) té které vědy nebo části vědecké obce. Paradigma určuje, co si zasluhuje pozornost „publika“ – to jest **problematika**, tedy **předmět** studia –, jak toto bude analyzováno a proč – **metodologie** –, z jakých poznatků se bude vycházet – **teorie** – a jakým jazykem se dané vysvětlí – **terminologie**.¹⁴ Živých a praktikovaných paradigmat může být v současné vědě a konkrétním vědeckém oboru hned několik najednou.

... o světě nemluvíme pomocí vět pravdivých, ale relevantních. Volíme určitá hlediska, dáváme přednost určitým detailům před jinými, naše výpovědi vede vždy nějaké, toto je důležitější než tamto, protože máme nějakou bio-graficko-logickou konstituci [...] výrokům nelze porozumět jinak než v jejich relevanci a každá relevance je rétorická konstrukce [...] výrok máme za objektivní ne proto, že postihl nějakou podstatu věci, ale proto, že jeho relevanci sdílí velký počet lidí, a proto je snadné se na něm dohodnout.

Václav Bělohradský¹⁵

Vědeckými **hypotézami** (z řec. *hypothesis*, čes. domněnka, předpoklad) se rozumí výchozí, dosud neprokázaná tvrzení, která dále rozvíjíme, abychom příčinně vysvětlili určité dění nebo úkazy. Chápat je lze rovněž jako předpovědi a potenciální vysvětlení toho, co se za určitých podmínek děje. V žádném případě nejde o laciné obecné pravdy, obyčejné spekulace nebo naivně subjektivní soudy. Vědecká hypotéza musí stát na faktech (elementárních a neotřesitelných tvrzeních o /ne/existenci něčeho) a být s nimi v souladu. Ostatně taková má být celá vědecká teorie. Dále musí být vědecká hypotéza **testovatelná** neboli mít ověřitelnou platnost.

Teorie poznání rozeznává dvě základní metody empirického **ověřování platnosti** hypotéz. Tou první je metoda **verifikace** neboli metoda dokazování pravdivosti hypotéz prostřednictvím předkládání důkazů, které je potvrzují. Odpovědný vědec však musí být schopen správnost svých tvrzení nejenom potvrzovat, ale být ochoten je také sebekriticky korigovat, případně zavrhnout. Proto teorie připouští i protikladnou metodu ověřování platnosti hypotéz a tou je **falzifikace** (z lat. *falsus*, čes. nepravdivý; resp. lat. *falsum facere*, čes. učinit nepravdivým), tedy postup jejich cíleného vyvracení empirickými výpověďmi, tj. hledání podmínek neplatnosti daných

¹⁴ Reichel, J. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. S. 14–15.

¹⁵ Bělohradský, V. Postsekulární společnost III. In *Salon*, literární a kulturní příloha *Práva*, 30. června, s. 7, 2011.

Václav Bělohradský (nar. 1944) – český filozof, sociolog a publicista; toho času vyučuje politickou sociologii na Univerzitě v Terstu; dílo: *Společnost nevolnosti: Eseje z pozdější doby* (2007) a další.